

Смола Л. Є.,
д-р політ. наук, професор кафедри
видавничої справи та редагування
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»

Smola L.,
Doctor of Political Sciences, Professor of the
Department of Publishing and Editing of
National Technical University of Ukraine «Kyiv
Polytechnic Institute»

Будейна М. В.,
аспірант кафедри видавничої справи
та редагування Національного технічного
університету України «Київський
політехнічний інститут»

Budeyna M.,
Postgraduate Student of the Department of
Publishing and Editing of National
Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

УДК 070.482

Проблематика висвітлення релігійного дискурсу в інформаційно-комунікативному просторі України

Coverage of religious discourse in information and communication space of Ukraine

РЕФЕРАТ. У статті розглянуто роль та місце релігійної тематики в соціальних комунікаціях. Наголошено на відсутності достатньої кількості кваліфікованих журналістських і редакційних кадрів, які б не порушували морально-етичний принцип при висвітленні релігійних аспектів суспільно-політичного життя країни. Зазначено, що новим контентним наповненням релігійної проблематики стали соціально значущі питання національної ідентичності, патріотичних проявів і задоволення релігійних потреб військовослужбовців. Визначено, що в нових суспільно-політичних реаліях назріла нагальна потреба наукового дослідження релігійного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, релігійна проблематика, релігійна організація, капеланство, інформаційно-комунікативний простір, соціальні комунікації.

ABSTRACT. The paper deals with the role and place of religious themes in social communications. It makes emphasis on the lack of a sufficient number of qualified journalists and editorial staff who would not violate moral and ethical principles when covering religious aspects of social and political life. It is noted that the new content of religious issues covers the important social issues of national identity, patriotic performance and satisfaction of religious needs of the soldiers. It is also noted that in the new socio-political realities there is an urgent need for the scientific research of religious discourse.

Keywords: discourse, religious issues, religious organization, chaplaincy, information and communication space, social communication.

Вступ. Україна переживає важкий процес боротьби за свою територіальну цілісність та нову національну ідентичність. У таких складних реаліях тематичний спектр релігійного дискурсу також зазнає значних змін. Він перестав бути виключно ідеалістичним, відстороненим від суспільного життя, з нього майже зникли матеріали на «нейтральні» та «загальні» теми. До революційних подій та конфлікту на сході України релігійна тематика висвітлювалася в мас-медіа

спорадично і не системно, лише час від часу – з нагоди великих релігійних свят чи певних значних подій у житті тієї чи іншої конфесії. У першому випадку – тематика матеріалів стосувалася переважно обрядових аспектів життя релігійних організацій та іноді державних святкувань, що збігалися з релігійними урочистостями. У другому ж випадку засоби масової комунікації звертали увагу на міжконфесійні стосунки (особливо, якщо вони були пов'язані з конфліктними

ситуаціями), економічну діяльність церковних структур, діяльність окремих особистостей із священнослужителів, соціальні програми, що їх реалізовували церкви, або ж зміни у керівництві релігійних організацій. Можна констатувати, що здебільшого в дослідженнях церкву не розглядали як важливу учасницю в інформаційно-комунікативному просторі та впливовий елемент суспільного життя в широкому значенні. Попри те, що за соціологічними дослідженнями, інститут церкви завжди належав до одного з найбільш впливових соціальних інститутів України. Тому неможливо говорити про зміни в політичній, економічній та суспільній сферах, не беручи до уваги вплив релігійного чинника. Особливо, за умови, що релігійні події (дії представників різних релігійних общин) часто стали набувати суспільного резонансу.

Новим явищем, що має вплив на інформаційно-комунікативний простір, стала поява та поширення релігійного дискурсу в соціальних мережах та блогосфері. Тобто можна констатувати, що кількість учасників релігійної комунікації значно зросла й сформувала свою окрему нішу. Напрацьований інструментарій активно використовують для рефлексії не тільки щодо питань духовності, віри та концепту Бога, а й актуальних аспектів суспільно-політичних процесів в Україні.

Останні дослідження та публікації. Перш за все необхідно визначити основні дефініції проблематики. Аналізуючи релігійний дискурс, автори статті виходили із запропонованого В. Титаренко визначення дискурсу як мови, зануреної в соціальний контекст [1] та конкретно релігійного дискурсу, запропонованого В. Карасиком як особливий вид інституційного дискурсу, який має на меті звернення уваги аудиторії до релігії та концепту Бога та включає в себе цілі, цінності, стратегії, тексти, різновиди та жанри, матеріали та учасників [2, с. 266-276]. Концептуально автори статті зверталися до монографії Н. Мечковської щодо мови та релігії [3]. Розглядаючи це питання, необхідно згадати дослідження професора А. Бойко щодо ролі та місця релігії в мас-медіа України [4]. Також актуальними є дослідження нового аспекту використання нових інформаційних можливостей представниками релігійних організацій, які розглядають А. Колодний, В. Климова, М. Новиченко, Е. Мартинюк, М. Пальчинський тощо.

Мета статті – теоретичне осмислення місця та особливостей релігійного дискурсу в соціальних комунікаціях на нинішньому етапі та визначення нових особливостей релігійної проблематики в інформаційно-комунікативному просторі України. Питання впливу релігійного дискурсу стають чимраз популярнішою темою

не лише теологічних досліджень – до неї активно звертаються фахівці з соціальних комунікацій, що вимагає окремого наукового аналізу. Як слушно зазначає дослідник А. Смуць, «обходиться без якісної релігійної інформації суспільству стає складно» [5, с. 386].

Такий феномен, як релігійний дискурс, має свої особливості в інформаційно-комунікативному просторі. Він вирізняється специфікою текстів, а саме використанням біблеїзмів. Окрім використання, часто некоректного, біблеїзмів, можна простежити спроби використання релігійної проблематики в політичному дискурсі. Можемо констатувати той факт, що останнім часом почастишали випадки, коли періодичні видання, теле- та радіопроекти втягуються в політичне протистояння, а редакційні колективи, відмовляючись від принципу об'єктивності, відстоюють інтереси тих чи інших політичних партій та організацій різної орієнтації. Контент-аналіз кількох публікацій демонструє застосування маніпулювання окремими читацькими аудиторіями та свідомого формування у нехитрих уявлень про роль і місце релігії в житті сучасного суспільства. Активно використовуються релігійний дискурс у форматі ведення інформаційної та гібридної війни. Так, непоодинокими стали випадки інформаційних наклепів із боку заангажованих ЗМІ, публікації антицерковних матеріалів провокаційного характеру й неправдивого змісту задля розпалення міжрелігійної ворожнечі, загострення міжконфесійних конфліктів і протистоянь в Україні. Тобто можна констатувати порушення морально-етичного принципу як необхідного чинника в соціальних комунікаціях. Дослідниця А. Бойко в текстах лекцій «Релігія в мас-медіа України» так оцінює етичність позиції журналістів у подібних ситуаціях: «Більшості журналістів писати про добротність, душпастирство, гуманітарну допомогу Церкві суспільству, психологію тих, хто звертається до традиційних і нетрадиційних релігійних організацій, нецікаво. Журналісти професійно налаштовані на сенсацію, скандал, “смажені факти”» [6, с. 158].

Морально-етичний принцип, як основний для журналістики та редакційної справи на сьогодні майже повністю нівельовано. Як уже було зазначено, це може відбуватися з певних причин, наприклад, заангажованість засобу масової комунікації або певного конкретного автора, чи гонитва за сенсацією та рейтинговістю. Відомо, що сьогодні рейтинги мас-медіа є основою фінансових прибутків, тому часто спираються не на об'єктивність та правдивість інформації, яку вони подають, а на її скандальність та політичну заангажованість. Часто цей принцип переноситься і на висвітлення життя та діяльнос-

ті релігійних організацій. Тому зацікавленість журналістів конфліктними ситуаціями в релігійній сфері часто призводить до спотвореного релігійного дискурсу та зневаження конституційних прав віруючих, що належать до тієї чи іншої конфесії. Реалізуючи принцип свободи слова та інформації, автори часто демонструють низький професійний рівень та відсутність розуміння, що оприлюднення тем, що перебувають у сфері людських цінностей потребують від авторів публікацій і сюжетів високої компетентності, неемоційного підходу до їх висвітлення та високих моральних якостей, що не дадуть переступити межу між свободою та наклепом чи образою.

Ще однією досить поширеною проблемою є необізнаність із віровченням релігійної організації та помилкове застосування, наприклад, біблейзмів. Кожна релігія світу, кожен напрям чи течія в складі основної релігії мають свої власні догми й канони, закріплені у відповідних релігійних текстах. І тут каменем спотикання, який ніяк не можна залишити поза увагою, є те, що опрацювання матеріалів, присвячених тій чи іншій релігії або течії, вимагає професіоналізму та ґрунтовних знань цих догм. Незнання ж їх фактично унеможлиблює роботу над тематикою цієї сфери. І тут нагальним постає питання редакційної та журналістської спеціалізації. Законмірно, що автор інформаційного повідомлення чи аналітичної статті не може бути фахівцем із абсолютно всіх аспектів життя суспільства, у тому числі й релігійної проблематики. Однак практика залучення профільних фахівців до роботи над матеріалами релігійної тематики підвищила б об'єктивність інформаційного повідомлення, не визначала б допустимість і правдивість тих чи інших тверджень.

На сьогодні така практика не спостерігається у вітчизняних мас-медіа, що часто призводить до появи спотвореної, а то й шкідливої інформації. Навіть без глибокого теологічного осмислення можна з'ясувати як редактори та журналісти часто припускаються елементарних помилок у висвітленні певних тем, роблять упереджені, необ'єктивні, іноді навіть абсолютно безпідставні висновки про діяльність релігійних організацій, користуються усталеними, нерідко застарілими штампами й кліше щодо них.

До проблем із редакційною та журналістською компетенцією належать нерозуміння журналістами суті не тільки релігійних догм і релігійних концептів (Бога, Віри, Єдності), традиції та обряди релігійних організацій, відсутність опорних знань із висвітлюваної тематики, неволодіння основною поняттєвою термінологією, через що часто в теле- та радіоефірі й на шпальтах друкованих видань з'являється інформація, що суперечить релігійній традиції та

недостовірно передає причини й витоки тих чи інших подій у релігійному житті.

Ще однією негативною тенденцією, яку можна визначити в контексті зазначеної проблематики є упереджене ставлення до релігійного дискурсу в деяких українських мас-медіа. Контент-аналіз соціальних комунікацій дозволяє розглянути змістове наповнення релігійною тематикою інформаційного простору й твердити, що часто можна зазначити ігнорування, свідоме замовчування релігійних аспектів у суспільно-політичних темах. Такий підхід зумовлений часто упередженим ставленням авторів публікації до тієї чи іншої релігійної організації. Такий підхід заперечує становище громадянських прав окремих громадян України щодо того, що представники будь-якої конфесії є повноправними громадянами, членами суспільства, тому не можна розглядати релігійні організації як такі, що існують поза суспільством і не мають ніякого відношення до життя нашої країни.

У зв'язку з нинішньою суспільно-політичною ситуацією в Україні сьогодні часто спостерігається ігнорування ролі релігійних громад у соціально-політичних процесах, свідоме виділення діяльності однієї конфесії та замовчування діяльності інших релігійних структур, однобоке подання інформації, нівелювання принципу дуалізму думок, нав'язування висновків. Таке подання інформації зрештою призводить до того, що читач, глядач чи слухач позбавляється права на об'єктивну оцінку отриманої інформації, а інформаційне чи аналітичне видання іноді перестає виконувати свої прямі функції. Натомість воно замість інформування громадян та висвітлення різних думок і поглядів присвоює собі право судити й виносити вирок, надаючи свої висновки еталоном правдивості та об'єктивності. У багатоконфесійній країні, якою є Україна, така діяльність може спричинити релігійний конфлікт і призвести до ментального й ціннісного розколу суспільства.

Релігійна журналістика давно залишила межі суто релігійних організацій і розширюється до окремої гілки в галузі соціальних комунікацій. Вона потребує власних кваліфікованих спеціалістів та вивчення і вирішення проблем, що виникають на шляху її розвитку та функціонування. Вирішення цієї проблеми дозволить створити нові майданчики комунікації, де мас-медіа стануть тим, чим і мають бути – мостом, що дає можливість діалогу й об'єднує громадян нашої країни, незалежно від їхніх уподобань і переконань.

Виклики, які постали перед Україною, політична криза та російська агресія не могли не відобразитися на релігійному дискурсі та висвітлення мас-медіа діяльності українських релігійних організацій. Нині більшість журналістів

розглядають релігійні громади саме як частину суспільства, яка має досить великий вплив на процеси, що відбуваються в нашій державі. Зокрема, аспекти релігійні в сучасному медіапросторі якщо й не зливаються, то розглядаються в тісному зв'язку з темами патріотизму та національної ідентичності. Від кожної конфесії та її очільників очікують не тільки оцінки того становища, в якому перебуває нині наша країна, а й визначення власної ідентичності в цьому складному суспільно-політичному процесі. Відповідно, змінилося й ставлення до релігійних громад. Тепер від них чекають не просто проповіді свого віровчення та висловлення загальних моральних істин та цінностей, а більш конкретних кроків, спрямованих на підтримку, об'єднання суспільства, подолання ворожнечі та змістового наповнення інформаційного простору. Про такі зміни яскраво свідчить той факт, що спроби будь-яких конфесій відсторонитися від ситуації в країні та проблем, які постали перед українським суспільством, часто ЗМК розцінюють не тільки як небажання допомагати країні на шляху до подолання кризи та встановлення миру, а й демонстрацію своєрідного колабораціонізму.

Утім не можна стверджувати, що суспільство та автори інформаційних повідомлень хочуть, аби релігійні організації виконували невластиві їм функції. Навпаки, бажаючи почути позицію того чи іншого представника церкви чи релігійної організації з приводу чи то геополітичних, чи то суспільних явищ, представники медіа розраховують, насамперед, на оцінку цих явищ не просто з точки зору доцільності чи користі, а саме через призму морально-етичних цінностей, релігійних концептів, духовності та моралі. Таким чином, релігійна проблематика не втратила в очах засобів масової комунікації ролі, властивої саме релігії – провідниці моральних цінностей і об'єктивного судді, який має неупереджено, незважаючи на особистості, дати об'єктивну оцінку тому, що відбувається довкола.

Необхідно визначити появу ще одного нового явища для українського суспільства в контексті проблематики дослідження – капеланства, яке активно використовує можливості інформаційного суспільства. В умовах складної воєнної ситуації в Україні капеланство зайняло свою окрему нішу в інформаційно-комунікативному просторі. Необхідність у військових священиках виникла для задоволення релігійних потреб особового складу української армії. Із метою організації діяльності капеланів у Збройних силах України 27 січня 2015 р. було ухвалено Наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України». У Положенні, зокрема, зазначено, що «основним призначенням військового

священика (капелана) є релігійна опіка особового складу Збройних сил України та членів їхніх сімей з метою заохочення, поглиблення релігійного життя, сприяння укріпленню позитивних рис характеру та моральних цінностей.

Основними напрямками діяльності військового священика (капелана) є: задоволення релігійних потреб військовослужбовців; релігійно-освітня робота; індивідуальна душпастирська опіка особового складу; соціально-доброчинна діяльність; душпастирська опіка сімей військовослужбовців та ветеранів» [7, с. 84]. Капелани проявили себе як активні користувачі інформаційно-комунікативного простору. Повертаючись із миротворчих місій, зони проведення антитерористичних операцій та безпосередньо бойових дій, капелани продовжують свою просвітницьку місію і серед мирного населення – діляться досвідом, розповідаючи про труднощі та проблеми, що виникали на місцях їхньої служби, беруть активну участь у діяльності волонтерських організацій зі збору гуманітарної допомоги, часто скеровуючи роботу останніх у більш правильне русло, розміщують публікації у блогах.

Армія та церква як суспільні інститути, що мають найбільшу довіру в суспільстві, здатні сформуванню впливовий комунікативний майданчик. Військове духовенство – контингент суспільства, який почав формувати новий релігійний дискурс та дістав вагому увагу та підтримку з боку українських медіаресурсів. Ці релігійні представники, виходячи за межі декларування релігійних та ціннісних парадигм, у своїх повідомленнях стали висвітлювати найнагальніші потреби та проблеми особового складу.

Капеланство також формує комунікативний майданчик для екуменічного руху. Оскільки представники основних конфесій: УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ, РКЦ та УГКЦ та Євангельські церкви, інші духівники постійно й активно займаються душпастирською опікою військовиків, пенітенціарників, у шпиталях тощо [8]. Більше того під час розгортання АТО був створений Батальйон військових капеланів, який складається з представників різних конфесій, що активно використовують засоби соціальних мереж для висвітлення своєї діяльності та задля реалізації волонтерських проектів [9].

Новою формою комунікації представників релігійних конфесій стали майданчики в інтернет-просторі: власні блоги, статті, сторінки в соціальних мережах. Як зазначають дослідники, ми стали свідками міжрелігійної конкуренції за контроль над глобальними каналами комунікації, де онлайн простір – доволі новий тип існування релігії. Більше того, на думку деяких з фахівців, дискурс онлайн-проекції релігійного життя дозволяє розглядати, як

приклад, флешмоб як нову форму релігійної організації [10, с. 268-269] Українсько-російський конфлікт викликав у інформаційно-комунікативному просторі міжконфесійні та міжрелігійні протистояння, в які були включені так звані «кібер-війська» опонентів.

Висновки. Аналіз інформаційно-комунікативного простору показав, що релігійна проблематика набула нових специфічних форм та ознак. Релігійна комунікація через ЗМК стала складним процесом, який включив чимало учасників. Можна констатувати очевидний факт, що практично всі релігійні організації почали використовувати інтернет та соціальні мережі для поширення своїх ідей та віровчення.

Релігійний дискурс набув нових, специфічних комунікативних особливостей як у технічному (сайт, блог, сторінка в соціальній мережі), так і лінгвістичному (розмовний стиль спілкування, що став сприйматися невідповідною аудиторією, неологізми) спрямуванні. Представники інституту церкви отримали можливість комунікувати з новою, широкою аудиторією, що не обмежується лише релігійною приналежністю. Відповідно, вийшовши за межі групи людей, що об'єднані однією вірою (конфесією), вони стали інтерпретувати суспільні події через призму релігії. Релігійний дискурс став суспільним продуктом та був включений у процес формування національної ідентичності.

Ці та інші обставини зумовлюють необхідність внесення змін у редакційну політику українських засобів масової комунікації. Такі нові форми комунікації, як блогосфера представників релігійних конфесій та активне військове капеланство, що комунікує з суспільством через інтернет-простір, внесли зміни в інформаційний простір, наповнивши його новими контентними формами. Таким контентним наповненням релігійної проблематики в Україні, яке раніше не висвітлювалося в наукових доробках, стали питання національної ідентичності та патріотизму, формування нового суспільного договору та визначення в ньому місця та ролі релігійного чинника.

Аналіз інформаційно-комунікативного простору показує, що в умовах інформаційної війни та здійснення тотального інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців та населення України, ігнорування впливовості релігійного дискурсу може зумовити виникнення певних конфліктів та суспільно-політичних криз. Використання релігійного дискурсу сприятиме консолідації українського суспільства та пошуку національного консенсусу.

Список джерел

1. *Татаренко В.* Практика дискурс-аналізу у релігійних концепціях майбутнього [Електронний ресурс]

/ В. Татаренко. – Режим доступу до джерела: <https://philosophyofreligion.wordpress.com/2012/05/16/tytarenko-v-v-maibutne/>

2. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390с.

3. *Мечковская Н. Б.* Язык и религия / Н. Б. Мечковская. – М. : ФАИР, 1998.

4. *Бойко А.* Релігія в мас-медіа України : тексти лекцій / А. Бойко. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики, 2009. – 158 с.

5. *Смусь А.* Поняття «релігійна журналістика» та висвітлення новин на християнську тематику у вітчизняних електронних ЗМІ / А. Смусь // Теле- та радіожурналістика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2013. – № 12. – С. 386–394.

6. *Бойко А.* Церковна преса. Якою вона має бути [Електронний ресурс] / А. Бойко. – За даними електронної бібліотеки Інституту журналістики. – Режим доступу до джерела: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1896> (19.04.15).

7. Офіційний вісник України. Наказ Міністерство оборони України «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах України» № 40 від 27.01.2015 р. / Міністерство юстиції України. – 2015. – № 16.

8. *Журавель А. В.* Капелане та сьогодні / А. В. Журавель. – К., 2007. – 158 с.

9. <https://www.facebook.com/pages/Батальйон-Військових-Капеланів/678838562210467>

10. *Добродум О. В.* Мультимедіатизація в восприятті українських релігієведів / О. В. Добродум. – Одеса : Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52; *Пальчинська М. В.* Віртуалізація у релігійному житті сучасної України (соціально-філософський аналіз) : дис... канд. філос. наук / М. В. Пальчинська. – Одеса, 2009. – 202 с.

Reference list

1. *Tatarenko V.* Praktyka dyskurs-analizu u relihiinykh kontseptsiiakh maibutnoho [Electronic resource] / V. Tatarenko. – Reference: <https://philosophyofreligion.wordpress.com/2012/05/16/tytarenko-v-v-maibutnie/>

2. *Karasik V. I.* Jazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs / V. I. Karasik. – M. : Gnozys, 2004. – 390s.

3. *Mechkovskaja N. B.* Jazyk i religija / N. B. Mechkovskaja. – M. : FAIR, 1998.

4. *Boiko A.* Relihiia v mas-media Ukrainy : teksty lektzii / A. Boiko. – K. : Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Instytut zhurnalistyky, 2009. – 158 s.

5. *Smus A.* Poniattia «relihiina zhurnalistyka» ta vysvitlennia novyn na khrystyiansku tematyku u vitchyznianskykh elektronnykh ZMI / A. Smus // Tele- ta radiozhurnalistyka. – Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. – 2013. – № 12. – S. 386–394.

6. *Boiko A.* Tserkovna presa. Yakoiu вона maie buty [Electronic resource] / A. Boiko. – Za danymy elektronnoyi biblioteki Instytutu zhurnalistyky. – Reference: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1896> (19.04.15).

7. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. Nakaz Ministerstvo oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sluzhbu viiskovoho dukhovenstva u Zbroinykh cylakh Ukrainy» № 40 vid 27.01.2015 r. / Ministerstvo yustytsii Ukrainy. – 2015. – № 16.

8. Zhuravel A. V. Kapelane ta sohodennia/ A. B. Zhuravel. – K., 2007. – 158 s.

9. <https://www.facebook.com/pages/Batalion-Viiskovykh-Kapelaniv/678838562210467>

10. Dobrodum O. V. Mul'timediatizacija v vosprijatii ukraïnskikh religiovedov / O. V. Dobrodum. – Odesa : Gumanitarnij visnik ZDIA. – 2013. – № 52; Palchynska M. V. Virtualizatsiia u relihiinomu zhytti suchasnoi Ukrainy (sotsialno-filosofskyi analiz). – Odesa, 2009. – 202 s.

